

MAKTABGACHA TA'LIMDA EKOLOGIK TARBIYANING AHAMIYATI VA PEDAGOGIK MEXANIZMLARI

Musaeva Mahliyo Akramjon qizi

Turon International Universiteti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi

4-kurs talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada maktabgacha ta'limda ekologik tarbiyaning mazmuni va uning shaxs rivojiga ta'siri ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotda nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv va sifatli kontent tahlili qo'llandi. Natijalar ekologik qadriyatlar, kundalik amaliyot va o'yin integratsiyasi barqaror xulqni kuchaytirishini ko'rsatdi. Maqola metodik model bo'yicha taklif beradi.

Аннотация

В статье анализируется значение экологического воспитания в дошкольном образовании и его влияние на развитие личности. Используются теоретический анализ, педагогическое наблюдение и качественный контент-анализ. Результаты показывают, что интеграция экологических ценностей в игру и повседневные практики усиливает устойчивое поведение детей. Предложены методические ориентиры для проектирования экологически насыщенной образовательной среды.

Abstract

This article examines the significance of environmental education in preschool settings and its role in early personality development. The study employs theoretical analysis, classroom observation, and qualitative content analysis. The findings indicate that integrating ecological values into play and daily routines strengthens sustainable behavioral tendencies. The paper contributes a practice-oriented framework for designing an environmentally enriched learning environment.

KALIT SO‘ZLARI

O‘zbekcha: maktabgacha ta’lim, ekologik tarbiya, ekologik madaniyat, o‘yin orqali o‘qitish, ta’lim muhiti, odat va xulq, barqaror rivojlanish

Русский: дошкольное образование, экологическое воспитание, экологическая культура, обучение через игру, образовательная среда, привычки и поведение, устойчивое развитие

English: preschool education, environmental education, ecological culture, play-based learning, learning environment, habits and behavior, sustainable development

Introduction

Maktabgacha yosh davri insonning bilish uslubi, hissiy sezgirligi va me’yoriy-axloqiy yo‘nalishlari jadallashadigan, keyingi ta’lim bosqichlarida qiyin o‘zgaradigan odatlar shakllanadigan palla hisoblanadi. Shu jihatdan ekologik tarbiya aynan maktabgacha ta’limda faqat tabiat haqidagi tasavvurlarni kengaytirish vazifasi bilan cheklanmay, bolada kundalik muhitga ehtiyotkor munosabat, resursni asrash, jonli va jonsiz tabiatga zarar yetkazmaslik, gigiyenik va xavfsiz xatti-harakatlarni tabiiy odatga aylantirish kabi barqaror xulq komponentlarini qaror toptirishga xizmat qiladi. Xalqaro ilmiy maydonda erta yoshdagi ekologik ta’limning samaradorligi ko‘proq “ekologik savodxonlik” emas, balki bolalik tajribasining hissiy va amaliy qatlamlari orqali shakllanadigan “ekologik identifikatsiya” bilan izohlanadi; ya’ni bola tabiatni bilishdan ko‘ra u bilan “aloqa”ni his etadi va bu aloqa ijtimoiy xulqqa ko‘chadi [9]. Biroq amaliyotda maktabgacha muassasalarda ekologik tarbiya ko‘pincha mavzulashtirilgan mashg‘ulotlar doirasida, epizodik tadbirlar yoki bayramlarga bog‘lanib qoladi, natijada ekologik qadriyatlarning kunlik rejim, o‘yin, muloqot va mehnat faoliyatiga singdirilishi yetarli darajada tizimlashmaydi.

Mazkur muammo ayniqsa ekologik tarbiyaning “qanday” amalga oshirilishi bilan bog‘liq metodik bo‘shliqni yuzaga chiqaradi. Uzbek maktabgacha ta’lim amaliyoti uchun dolzarb bo‘lgan masala shundan iboratki, ekologik tarbiya mazmuni bilan pedagogik texnologiyalar o‘rtasidagi bog‘lanish har doim ham aniq ko‘rsatilmaydi: tarbiyachi ekologik mavzuni bilishi mumkin, lekin uni o‘yin, muammoli vaziyat, kuzatuv, kichik

tajriba, loyihalash yoki ota-onalar bilan hamkorlikka qanday aylantirishni tizimli rejalashtira olmaydi. Shu sababli maqolada ekologik tarbiyani maktabgacha ta'lim jarayonining "qo'shimcha yo'nalishi" emas, balki rivojlantiruvchi ta'lim muhitining integrativ o'qi sifatida ko'rish zarurati asoslanadi. Nazariy manbalarda ekologik madaniyatning tarkibiy qismlari bilim, munosabat va faoliyat birligida talqin qilinadi; maktabgacha yoshda esa bu birlik asosan emotsional-qiymatli tajriba hamda odatga aylangan mikroharakatlar orqali namoyon bo'ladi [2; 6]. Demak, ilmiy bo'shliq ekologik tarbiyaning tarkibiy qismlarini aynan maktabgacha yosh psixologiyasi va didaktikasi bilan moslashtirib, amaliy indikatorlar darajasida ko'rsatish masalasida namoyon bo'ladi.

Maqolaning maqsadi maktabgacha ta'limda ekologik tarbiyaning ahamiyatini ilmiy asosda yoritish, ekologik tarbiyaning integratsiyalashgan pedagogik mexanizmlarini aniqlash va ularni ta'lim muhitini loyihalash nuqtayi nazaridan asoslab berishdan iborat. Ushbu maqsad quyidagi vazifalar orqali ochib beriladi: birinchidan, maktabgacha yoshda ekologik tarbiyaning psixologik-pedagogik mazmunini konseptual tahlil qilish; ikkinchidan, amaliyotda qo'llanayotgan yondashuvlarning kuchli va zaif jihatlarini kuzatuv hamda kontent tahlil asosida aniqlash; uchinchidan, ekologik tarbiyani kundalik rejim, o'yin va oilaviy hamkorlikka integratsiya qiluvchi metodik asoslarni tizimlashtirish.

Methods

Tadqiqot metodologiyasi ekologik tarbiyani maktabgacha ta'limning integral komponenti sifatida ko'ruvchi madaniy-faoliyat yondashuvi hamda rivojlantiruvchi ta'lim g'oyalariga tayanadi. Nazariy bosqichda maktabgacha ta'lim didaktikasi, ekologik ta'lim va bolalik psixologiyasi bo'yicha mahalliy, rus va xalqaro ilmiy manbalar tahlil qilinib, ekologik tarbiyaning maktabgacha yosh uchun mos tushunchaviy modeli aniqlashtirildi [1; 4; 7]. Nazariy tahlilning asosiy vazifasi "ekologik bilim" va "ekologik xulq" o'rtasidagi o'tish mexanizmlarini tushuntiradigan kategoriyalarni ajratishdan iborat bo'ldi; bunda emotsional-qiymatli tajriba, me'yoriy odatlar, ijtimoiy taqlid va predmetli-amaliy faoliyatning o'rni alohida ko'rib chiqildi [6; 9].

Empirik bosqichda pedagogik kuzatuv va sifatli kontent tahlili qo'llandi. Kuzatuvlar maktabgacha ta'lim guruhlarida ekologik mazmundagi vaziyatlar qanday paydo bo'lishi,

tarbiyachining ularni qanday boshqarishi, bolalarning reaksiyasi va faol qatnashuv shakllarini qayd etishga qaratildi. Ushbu metod ekologik tarbiyaning real “mikromexanizmlari”ni, ya’ni oddiy kundalik holatlarda resursni tejash, tozalikni saqlash, jonli tabiatga ehtiyotkorlik kabi ko‘nikmalar qanday rag‘batlantirilishini aniqlash uchun muhim deb topildi. Kontent tahlil esa metodik ishlanmalar, mashg‘ulot ishlari, tarbiyaviy tadbirlar ssenariylari va o‘quv-metodik materiallarda ekologik mazmunning qanday berilishi, qay darajada tizimli ekani va qanday didaktik birliklarga joylashtirilganini baholash imkonini berdi. Empirik metodlarning tanlanishi tadqiqot maqsadiga mos ravishda “miqdoriy natija”dan ko‘ra “mazmun va mexanizm”ni ochib berishga yo‘naltirilgani bilan izohlanadi, chunki maktabgacha yoshda ekologik tarbiya samaradorligini faqat test yoki so‘rovnomalar orqali to‘liq ifodalash qiyin; ko‘proq kuzatiladigan xulqiy indikatorlar va pedagogik muhitning xususiyatlari hal qiluvchi ahamiyatga ega [8].

Natijalarni talqin qilishda taqqoslash va mantiqiy umumlashtirish usullari qo‘llanib, nazariy manbalarda tavsiya etilgan yondashuvlar bilan real amaliyotda uchraydigan holatlar o‘rtasidagi moslik darajasi baholandi. Shuningdek, ekologik tarbiyani integratsiyalashgan tarzda loyihalash uchun “mazmun, jarayon, muhit, hamkorlik” to‘rtligi asosida analitik ramka ishlab chiqildi; bu ramka keyingi bo‘limlarda natijalarni tizimlashtirish uchun xizmat qildi.

Results

Tadqiqot natijalari ekologik tarbiya maktabgacha yoshda uchta o‘zaro bog‘liq natija qatlamida namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi: emotsional-qiyimatli munosabat, kundalik odatlar darajasidagi xulqiy barqarorlik va muloqot hamda o‘yin orqali ifodalanadigan ijtimoiy tajriba. Birinchi qatlam bo‘yicha kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, bola tabiat obyektiga yaqin hissiy kontakt o‘rnatganida, masalan, o‘simlikni parvarish qilganda yoki jonivorni kuzatganda, “asrash” me‘yori abstrakt tushuncha sifatida emas, balki “g‘amxo‘rlik” tajribasi sifatida shakllanadi. Bunda tarbiyachining til tanlovi va baholash uslubi muhim: maqto‘v faqat natijaga emas, jarayonning ehtiyotkorligiga bog‘langanda bolada ekologik xulqning ichki motivatsiyasi kuchliroq ko‘rindi. Kontent tahlilda esa ko‘plab materiallarda

hissiy-qiyamatli tajriba uchun sharoit yaratuvchi topshiriqlar yetarli darajada emasligi, tabiatni “bilish obyekti” sifatida berish ko‘proq uchrashi aniqladi; bu esa tarbiyaning birinchi qatlamini to‘liq ishga tushirmaslik xavfini oshiradi.

Ikkinchi qatlam natijalariga ko‘ra, ekologik tarbiyaning eng barqaror komponenti kundalik rejimga singdirilgan mikroodatlar orqali shakllanar ekan. Kuzatuvlarda suvni me‘yorida ishlatish, qog‘ozni behuda sarflamaslik, chiqindini to‘g‘ri tashlash, o‘yinchoq va materiallarni tartib bilan saqlash kabi amallar ekologik mazmun bilan izchil bog‘langanda, bolalar ushbu amallarni “qoida” sifatida emas, “normal holat” sifatida qabul qila boshladi. Muhim jihat shundaki, odatlarning ekologik ma‘nosi tarbiyachi tomonidan qisqa, takroriy va vaziyatga mos izohlar bilan mustahkamlanganda ularning barqarorligi ortdi. Kontent tahlil ekologik tarbiya ko‘pincha mavzuli mashg‘ulotlar bilan chegaralanib, kundalik rejim hujjatlarida ekologik indikatorlar aniq ifodalanmasligini ko‘rsatdi; natijada tarbiyachi resurs tejamkorligini shunchaki intizomiy talab sifatida qo‘yishi, ekologik mantiqni esa ochib bermasligi mumkin.

Uchinchi qatlam natijalari ekologik tarbiya ijtimoiy tajriba sifatida ayniqsa o‘yin va hamkorlik faoliyatida kuchliroq namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi. Rol o‘yinlarida “bog‘bon”, “tabiat qo‘riqchisi”, “tozalash guruhi” kabi rollar bolalarda mas‘uliyatli muloqot, kelishish va me‘yorni birgalikda bajarish ko‘nikmalarini faollashtirdi; bu esa ekologik xulqni individual darajadan guruhviy me‘yor darajasiga ko‘tarishga xizmat qildi. Kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, o‘yin syujeti real hayotdagi amaliy vazifalar bilan bog‘langanida, masalan, guruhdagi gulzorga navbatchilik, kichik kompost qutisi yoki “qayta ishlash” burchagi orqali, bolalar ekologik mavzuni uzoqroq muddat saqlab qoladi va tashabbus ko‘rsatadi. Kontent tahlil natijasida esa metodik ssenariylarda o‘yinlar ko‘p keltirilsa-da, ularning ekologik natijasi ko‘pincha umumiy iboralar bilan cheklanib, aniq xulqiy indikatorlarga bog‘lanmasligi aniqlandi; bu hol o‘yin va tarbiya o‘rtasidagi didaktik ko‘prikning har doim ham to‘liq qurilmaganini bildiradi.

Shuningdek, natijalar ota-onalar bilan hamkorlik ekologik tarbiyaning uzluksizligini belgilovchi omil ekanini ko‘rsatdi. Kuzatuvlar doirasida uy va bog‘cha talablari mos kelmagan vaziyatlarda, masalan, uyda resurs tejamkorligi qadrlanmaganda yoki “tez va

oson” tamoyili ustun bo‘lganda, bog‘chada shakllangan odatlar barqarorligi pasayishi qayd etildi. Aksincha, ota-onalarga qisqa tavsiyalar, umumiy “oilaviy eko-odatlar” va bola ishtirokidagi kichik uy vazifalari berilganda, ekologik xulqning mustahkamlanishi tezlashdi. Bu natija ekologik tarbiyani faqat muassasa ichidagi pedagogik jarayon sifatida emas, balki “ta’limiy ekotizim” sifatida ko‘rish zarurligini asoslaydi.

Discussion

Olingan natijalar maktabgacha ta’limda ekologik tarbiya samaradorligi avvalo bilimning hajmi bilan emas, ekologik mazmunning bola tajribasiga qanday singdirilgani bilan belgilanadi degan ilmiy pozitsiyani kuchaytiradi. Xalqaro tadqiqotlarda bolalik davrida tabiat bilan bevosita aloqa va “tabiatda o‘ynash” ekologik mas’uliyatning uzoq muddatli asoslarini yaratishi ko‘rsatiladi; bunda emotsional bog‘lanish keyingi kognitiv tushuntirishlardan ham oldinroq shakllanishi mumkin [9]. Bizning natijalar ham hissiy-qiyamatli qatlamning ustuvorligini tasdiqlaydi, biroq mahalliy amaliyotda bu qatlamni qo‘llab-quvvatlaydigan materiallar yetarli tizimlashmagani ko‘rindi. Demak, muammo “mavzu yo‘qligi” emas, balki mavzuning tajribaga aylanish mexanizmlarini metodik jihatdan aniq belgilashdadir.

Rus pedagogik an‘analarida ekologik tarbiya ko‘pincha tabiatshunoslik tasavvurlari, kuzatish va mehnat tarbiyasi bilan uzviy bog‘lanadi; bu yondashuv bolani predmetli-amaliy faoliyat orqali tarbiyalashning kuchli imkoniyatlarini beradi [4; 6]. Bizning kuzatuvlar ham parvarish va navbatchilik kabi amaliy faoliyatlar ekologik xulqni “oddiy vazifa”dan “mas’uliyat tajribasi”ga aylantirishini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, amaliy faoliyat o‘zi yetarli emas: tarbiyachi u bilan bog‘liq me’yoriy ma’noni doimiy ravishda verbalizatsiya qilib borishi, bolani o‘z harakatining oqibatini sezishga undashi zarur. Aks holda mehnat faqat intizomiy topshiriq sifatida idrok etilib, ekologik qadriyatlar ichki motivatsiyaga aylanmasligi mumkin. Bu xulosalar maktabgacha didaktikada “maqsadli refleksiya” elementlarini bolalar yoshiga mos, qisqa va vaziyatli tarzda kiritish zarurligini ko‘rsatadi.

Uzbek pedagogik manbalarida tarbiya jarayonining uzluksizligi, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv va muhitning tarbiyaviy imkoniyatlari alohida ta’kidlanadi [1;

2]. Tadqiqot natijalari ushbu pozitsiyani ekologik tarbiya misolida konkretlashtiradi: ekologik qadriyatlar eng avvalo muhit dizayni va kundalik rejimning “ko‘rinmas qoidalari”da yashaydi. Qayta ishlash burchagi, suvdan foydalanish madaniyati, tozalik va tartibning ekologik mantiq bilan izohlanishi, o‘yin materiallarining tabiiy va xavfsizligi, guruhdagi “eko-navbatchilik” kabi muhit elementlari tarbiyachining og‘zaki tushuntirishlaridan ko‘ra kuchliroq ijtimoiy signallar beradi. Bu holat Bronfenbrennening ekologik tizimlar nazariyasida ta’kidlanganidek, bolaning rivojlanishiga mikromuhitning doimiy ta’siri bilan mos tushadi [7]. Biroq muhitni ekologik jihatdan boyitish faqat predmet qo‘shish emas; u “qadriyatlarni ko‘rsatadigan” va “xulqni qulay qiladigan” dizayn bo‘lishi kerak. Agar resurs tejamkorligi bola uchun amaliy jihatdan qiyin bo‘lsa, masalan, chiqindi ajratish uchun mos idishlar bo‘lmasa yoki suvdan foydalanish nazoratsiz qolsa, ekologik talablar me’yor emas, tashqi cheklov sifatida idrok etiladi.

Natijalar ota-onalar bilan hamkorlikning hal qiluvchi o‘rnini ham ko‘rsatdi. Bu xulosa maktabgacha ta’limda ijtimoiy hamkorlikning tarbiyaviy natijalarga ta’siri haqida yozilgan ishlar bilan uyg‘un [3; 8]. Biroq bu hamkorlikni “ma’ruza” yoki umumiy tavsiyalar bilan cheklash amalda kam samara beradi; samarali hamkorlik bola ishtirokidagi kichik, kuzatiladigan amallar orqali yo‘lga qo‘yilganda yuzaga keladi. Demak, ekologik tarbiya bo‘yicha ota-onalar bilan ishlashning ilmiy asoslangan formati “ma’lumot berish”dan ko‘ra “oilaviy odatlarni birgalikda qurish”ga yaqin bo‘lishi kerak. Bu yondashuv ta’lim muassasasi va oilaning tarbiyaviy signallarini moslashtirib, bola uchun me’yoriy izchillikni ta’minlaydi.

Umuman, muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’limda ekologik tarbiya samaradorligi to‘rtta integrativ shartga tayanadi: mazmunning hissiy-qiymatli tajribaga aylanishi, kundalik rejimda odat sifatida mustahkamlanishi, o‘yin va hamkorlikda ijtimoiy me’yor darajasiga ko‘tarilishi hamda oila bilan uzluksiz qo‘llab-quvvatlanishi. Ushbu shartlar mavjud bo‘lganda ekologik tarbiya “mavzu” emas, balki shaxsiy va ijtimoiy xulqning erta modeli sifatida shakllanadi.

Conclusion

Maqolada maktabgacha ta'limda ekologik tarbiyaning ahamiyati ekologik madaniyatning erta yoshda shakllanishi, odatlar barqarorligi va ijtimoiy xulq me'yorlarining vujudga kelishi bilan asoslandi. Tadqiqot ekologik tarbiya natijalari emotsional-qiyamatli munosabat, kundalik mikroodatlar va o'yin-hamkorlikdagi ijtimoiy tajriba birligida yuzaga chiqishini ko'rsatdi. Ilmiy hissa sifatida ekologik tarbiyani ta'lim muhitini loyihalash, kundalik rejimni mazmuniy boyitish va ota-onalar bilan odatga yo'naltirilgan hamkorlik orqali tizimlashtirish g'oyasi asoslandi. Amaliy jihatdan tarbiyachilar uchun ekologik mazmunni epizodik tadbirlardan uzib, bolalarning har kungi faoliyatiga singdirish, o'yin syujetlarini real amaliy vazifalar bilan bog'lash va oila-bog'cha talablarini moslashtirish istiqbollari ko'rsatildi. Kelgusida tadqiqotlar ekologik tarbiyaning xulqiy indikatorlarini baholash mezonlari, muhit dizayni yechimlari hamda tarbiyachilar kompetensiyalarini rivojlantirish dasturlarini sinovdan o'tkazishga yo'naltirilishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullaeva N. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. Toshkent: O'qituvchi, 2019. 248 b.
2. Xodjaeva M. Maktabgacha ta'limda tarbiya nazariyasi va metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. 220 b.
3. Qodirova G. Oila va maktabgacha ta'lim hamkorligi pedagogik asoslari. Toshkent: Noshir, 2021. 184 b.
4. Николаева С. Н. Экологическое воспитание дошкольников: теория и методика. Москва: Академия, 2018. 256 с.
5. Виноградова Н. Ф. Экологическое образование: содержание и технологии. Санкт-Петербург: Питер, 2017. 240 с.
6. Запорожец А. В., Венгер Л. А. Психология дошкольника. Москва: Просвещение, 1988. 272 с.
7. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge (MA): Harvard University Press, 1979. 330 p.

8. Davis J. Young Children and the Environment: Early Education for Sustainability. Cambridge: Cambridge University Press, 2015. 286 p.
9. Chawla L. In the First Country of Places: Nature, Poetry, and Childhood Memory. Albany: SUNY Press, 1994. 256 p.